

Når steiner snus

— visittstuen i nytt lys

av Geir Thomas Risåsen

I 2018 åpner den nye utstillingen i Bybygg på Norsk Folkemuseum. Her vil seks historiske interiører få en sentral plass. Vi skal se nærmere på det ene av disse, den såkalte visittstuen fra den tidligere Stiftsgården i Rådhusgaten 13 i Oslo. I nesten 140 år var dette en av hovedstadens viktigste og mest representative bygninger. Bygningen ble revet i 1913, fire av interiørene samt inngangsportalen endte på Norsk Folkemuseum, mens selve bygningen kun ble sporadisk dokumentert. Er visittstuen hva museet har utgitt rommet for å være?

EN BYGNING I SÆRKLASSE

For å forstå dette unike interiøret må vi ta et tilbakeblikk på husets historie. Rådhusgaten 13 antas å være oppført 1757–58 som bolig for den rike trelasthandleren og forretningsmannen Morten Leuch (1732–1768). Året før hadde han gjennom arv blitt eier av den betydelige familieformuen, som inkluderte medeierskap i byens ledende handelshus Collett & Leuch, samt det omfattende Sørkedalsgodset inkludert Bogstad. Året etter – 6. mai 1758 – giftet den 26 år gamle Morten seg med den 21 år gamle Mathia Collett (1737 – 1801), søster av hans kompanjong James Collett. Morten og Mathia var med andre ord unge, rike og vellykkede da de i 1758 tok sin nyoppførte bolig i bruk. I

t tillegg representerte de ikke bare Christianias, men også Norges øverste sosiale sjikt.

På samme tid lot Morten oppføre ny hovedbygning på Bogstad, som var familiens høyt elskede landsted. Hovedbygningen på Bogstad ble et av de første landsteder i Norge oppført med utgangspunkt i den franske arkitekten Jacques-François Blondels plansjeverk «De la distribution des maisons de plaisance» fra 1737. Bygningen står dermed i en særstilling i samtidens norske lystgårdsarkitektur.

Tilsvarende sto byhuset i særklasse i datidens Christiania, som et av byens største og mest moderne. Hovedfløyen hadde hele 13 vindusfag mot Rådhusgaten. Fasaden var i pusset

Værelset ble innredet for Morten og Mathia Leuch rundt 1760 og har en av landets fineste rokokkoinnredninger. Foto: Norsk Folkemuseum.

teglstein med synlige jernankre. En mektig portal markerte fasadens midtakse i første etasje, og over det hele et høyt saltak. Den midtstilte portalen markerte gjennomkjørselen til sidebygningene i bakgården og var fasadens viktigste arkitektoniske grep. Imidlertid delte den første etasje i to adskilte bruksområder. Visittstuen som er tema for denne artikkelen, lå innenfor de to første vinduene til høyre for portalen, mens de fire siste vindusfagene tilhørte en stor sal. Vi kjenner ikke husets opprinnelige grunnplan eller hvordan huset ble brukt av Morten og Mathia, men både visittstuen og salen ved siden av, var fra deres tid. Disse to interiørene ble tidlig på 1900-tallet remontert som del av Norsk Folkemuseums Bysamling. Mens visittstuen fortsatt er bevart i sin helhet med snekkerinnredning, stukkhimling og malte veggtrekk, var det kun den rike stukkhimlingen samt fyllingspanelene i vindussmygene som hadde overlevd fra salens opprinnelige innredning. I dag er salen kun kjent gjennom fotografi. På fotografiet fremstår himlingen som et mesterstykke i rokokkostilens lekne formspråk og vitner om et rom av svært høy kvalitet.

Muligens var hovedfløyen opprinnelig funksjonelt tredelt, med representasjon- og selskapsavdelingen i denne delen av første etasje, mens den andre halvdel av første etasje (til venstre for gjennomkjørselen) kan ha inneholdt rom knyttet til Mortens vidstrakte forretningsvirksomhet. I så fall var annen etasje familiens boligdel.

Men å være ung, rik og vellykket var ikke alt, selv dengang. Det må ha vært en felles sorg at Mathia ikke ble gravid og dermed sikret arverekken i et blomstrende handelsdynasti. Antageligvis av den grunn tok ekteparet til seg den foreldreløse Anna Elisabeth Cold (1749–1803), som kun var 12 år yngre enn Mathia.

I 1768, etter knapt 11 års ekteskap, døde Morten bare 36 år gammel under et besøk på Hafslund hovedgård. Igjen satt den 31 år gamle enken Mathia og den 19 år gamle pleiedatteren. Mathia Leuch fortsatte sin manns virksomhet inntil pleiedatteren ble gift med Peder Anker i 1772 og hun selv giftet seg med Peders bror Bernt Anker i 1773. Dermed var Rådhusgaten 13s første storhetstid forbi.

Mathia flyttet nå hjem til Bernt i Ankerfamiliens bygård, som etter at bygningen i 1814 var blitt Norges kongebolig fikk tilnavnet Paléet. 1781 solgte Bernt Anker Rådhusgaten 13 til staten. Overhoffretten fikk lokaler i bygningen og fra 1785 fikk Deichmanske bibliotek disponere den omtalte stuen, salen og et tilstøtende rom i første etasje. Nabogården Kongens gate 6 ble kjøpt av staten i 1792. Etter at overhoffretten i 1797 skiftet navn til stiftsoverretten ble de to bygningene kalt Stiftsgården. I årene som fulgte kom bygningskomplekset til å romme en rekke ulike statlige funksjoner. Her fikk stattholderen embetsbolig med selskapsværelser – og fra 1873 til 1896 var dette landets statsministerbolig. Bygningen inneholdt i tillegg en rekke statlige kontorfunksjoner. Statsråd holdt etter 1814 møter her for saker som kunne besluttes uten kongens nærvær. Statssekretariatet (regjeringens felleskontor) og embetet som Sekretær for Den norske regjeringsformann fikk også kontorer i bygningen. Tilpassing og tilrettelegging for alle disse funksjonene førte etter hvert til omfattende planmessige og innredningsmessige

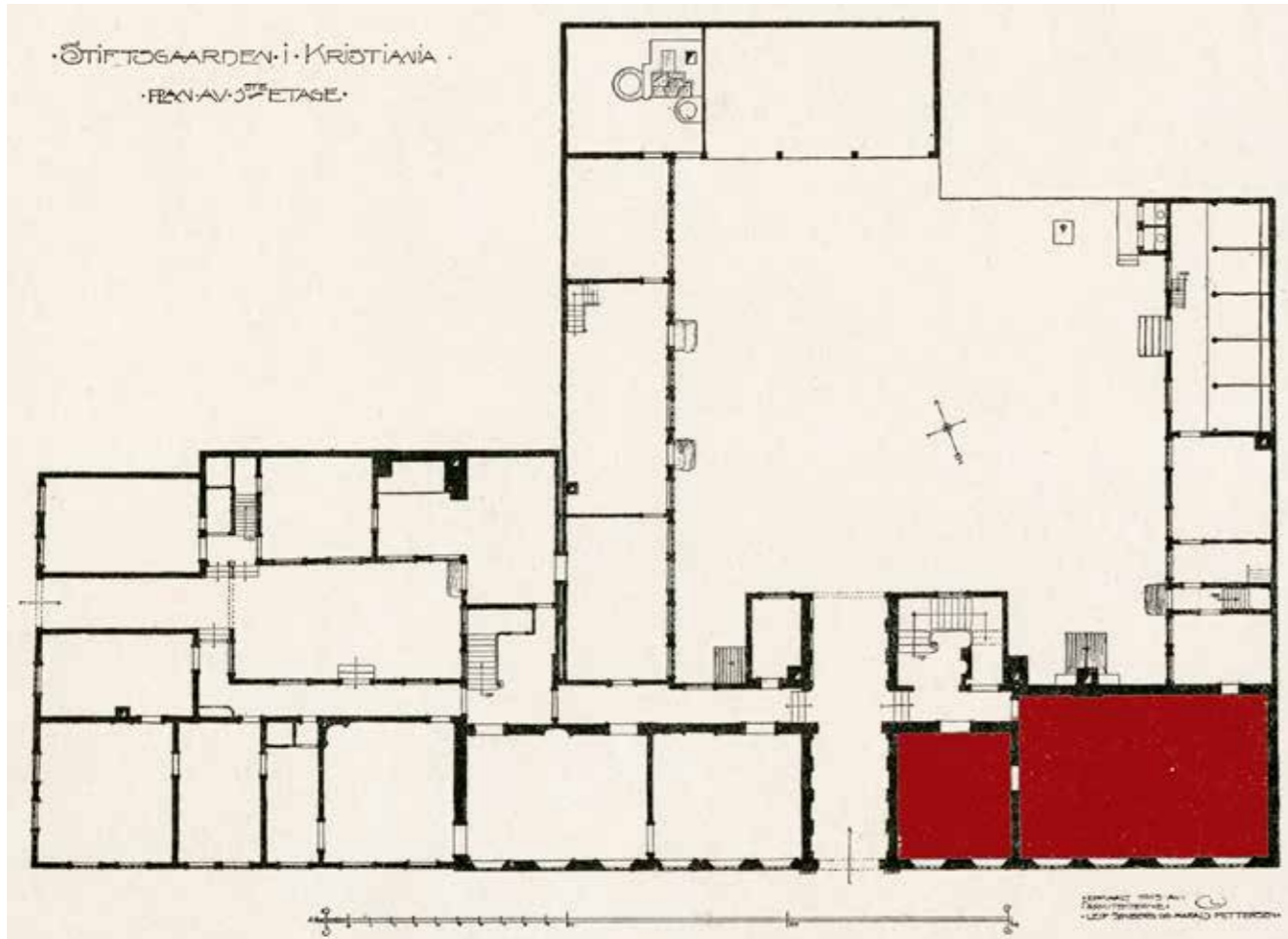
TIDSRUM

Borgerskap og embetsstand 1600-1900

Norsk Folkemuseum arbeider med den store kulturhistoriske utstillingen om borgerskap og embetsstand 1600–1900 med arbeidstittel TIDSRUM og planlagt åpning mai 2018. Den skal erstatte tidligere utstillinger i bygget som fra 1914 har vært kjent som *Bysamlingen*. Dette bygget er nå under rehabilitering.

Utstillingens overordnede mål er å vise borgerskaps og embetsstandens betydning for framveksten av det moderne Norge. Den dekker et tidsrom med store endringer både for enkeltmennesker og samfunn. Disse endringene speiler seg i Folkemuseets brede og unike samling av gjenstander fra borgerskaps- og embetsstandsmiljø i Norge. Samlingen forteller om kultur- og kunnskapsutveksling over landegrensene og på tvers av sosiale skillelinjer. Vi ønsker å sette søkelyset på enkeltmennesker som gjennom sine mange små handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden. I stadig samspill med verden utenfor var de del av større globale og transnasjonale forbrukstrender, idéstrømninger og prosesser.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Første etasje oppmålt i forbindelse med at bygningen ble revet i 1913. De fire rommene til venstre tilhører nabogården Kongens gate 6. Rommet som her omtales, ligger til høyre for portrommet. Det store fire fags værelset ved siden av, var salen.
Foto: Norsk Folkemuseum.

endringer av de to sammenslåtte bygningene. Det rommet, som alle endringene til tross forble tilnærmet uendret fra Morten og Mathia Leuchs tid og frem til bygningene ble revet i 1913, er visittstuen på Norsk Folkemuseum.

ET UENDRET INTERIØR?

Med andre ord, knytter det seg en helt spesiell historie til rommet og til bygningen det opprinnelig var del av. I dag er dette unike interiøret et av de best bevarte rokokointeriører i Norge. Kvalitetsmessig er det blant de fremste som ble skapt her til lands på denne tiden, der innredningssnekker, stukkatør og dekorasjonsmaler sammen har skapt en helhetlig og representativ ramme rundt de som engang bodde her. Det hvitmalt snekkerarbeidet med forgylt listverk og profiler, er til forveksling likt innredningene som er bevart fra Morten Leuchs tid på Bogstad. Her, som på Bogstad, er de små «rocaillene» (de asymmetriske utskjæringene) utført i forgylt blikk og ikke skåret i tre. Stukkhimlingen i rokokkostil er både rik og diskret i sin utforming. Det har i dag sine nærmeste slektninger i Tollbodgt. 10 – Den gamle Krigsskolen – i Oslo, samt i Stiftsgården i Trondheim. Det mest påkostede er imidlertid de malte veggtrekkene med havnescener i sydlandske omgivelser. Motive-

ne er angivelig hentet fra kobberstikk etter malerier av den franske kunstneren Joseph Vernet. Veggtrekkene er malt på bestilling til dette værelset. Det er ikke kjent hvorvidt de er malt i Norge eller på et av verkstedene i København, som den gang var vår politiske, økonomiske og kulturelle hovedstad. Kvalitetsmessig er de blant de beste malte veggtrekk som er bevart i Norge fra denne perioden ved siden av Giovanni Domenico Tiepolos malerier, som smykker Peder Ankers hagestue på Bogstad.

Spørsmålet er om visittstuen sto uendret fra Morten og Mathia Leuchs tid? Ved første øyekast så det slik ut, og det har vært museets antagelse siden innredningen kom i museets eie. Ettersom rommet i den nye utstillingen skal representere ekteparet Leuch, var det en utfordring at kakkelovnen som har fulgt rommet siden det sto i Stiftsgården, var fra omkring 1830 og ikke fra omkring 1760 da rommet sto nyinnredet. En mer kritisk gjennomgang av selve innredningen viste at ildstedets plassering i det ene hjørnet var sekundært. For det første hadde denne brannmuren knapt omramning, hvilket var overraskende i et interiør av en slik kvalitet. Det som var enda mer overraskende var hvordan fyllingen i det ene brystpanelet nærmest oven var saget tvers over uten noen form for innredningsmessig bearbeidelse. I tillegg fremsto indre langvegg noe pussig

Rådhusgaten 13, Morten Leuchs bybolig i Christiania, ble oppført 1757-58. Den gang var dette et av byens største og mest moderne hus. I tiåret som fulgte dannet det ramme rundt familiens liv og selskapelighet. Huset kom siden i statlig eie og ble kjent som Stiftsgården.
Foto: Olaf Væring/Oslo Museum.

ettersom det midterste av de tre malte veggfeltene avvek ved å være montert inne i en profilert omramning. Denne omramningen fra gulv til tak delte dermed langveggenes brystpanel, som burde vært sammenhengende på en vegg som denne. Omramningens utforming var slik en kunne forvente en omramning omkring en brannmur. Dermed hadde vi forklaringen. Brystpanelet under og veggtrekket over, måtte være sekundært montert inne i rammen omkring den opprinnelige brannmuren. Tilsvarende måtte brannmuren i hjørnet være sekundær, noe som ble ytterligere bekreftet gjennom at de to smale veggtrekk på hver side av ovnen passet sammen og opprinnelig har vært et stort lerret. Dette har siden blitt delt i to for å få den nye kabalen til å gå opp. Observasjonene og antagelse ble til slutt bekreftet gjennom en oppmålingstegning av Stiftsgårdens første etasje fra 1820-årene. Denne viste et ildsted midt på vegg mot portrommet og påskriften «Jern Ovn». Dermed falt brikkene på plass, og ildstedet slik det har vært vist på museet frem til nylig skyldtes etter alt å dømme en modernisering av Stiftsgården på 1830-tallet. Det opprinnelige ildstedet, med pipeløp i portrommet i kombinasjon med gammel jernovn, ble antageligvis forbedret ved installasjon av en moderne glasert kakkelovn plassert i hjørnet.

En målsetting i den nye utstillingen er derfor å tilbakeføre rommet slik det opprinnelig var. Det innebærer at de to halve veggtrekkene må sammenføres til ett lerret, at det defekte brystpanelet i hjørnet repareres, og at den opprinnelige brannmuren igjen tas i bruk med en jernovn fra tiden.

MATHIA LEUCHS VISITTSTUE?

Så til rommets funksjon. Hva sier kildene? Norsk folkemuseum mottok innredningen i gave i 1896. I museets årsberetningen samme år står det: «Som Aarets værdifuldeste Erhvervelse og tillige største Gave fortjener det fra «Stiftsgaarden» overførte Værelse at nevnes først. «Stiftsgaardsværelset», som det kaldes i Museet, har en betydelig Interesse ved at give oss et Begreb om, hvordan en Christiania-Patricier i Midten af forrige Aarhundrede vidste at udstyre sine Selskabsværelser». Her nevnes ikke begrepet visittstue, kun Stiftsgårdsværelset «som det kaldes i Museet».

I årsberetningen fra 1914 leser vi videre: «Allerede i 1896 skjenket konsul Alex Heiberg vægmalerierne og brystpanelerne fra forværelset til statsrådsværelset i «Stiftsgaarden». Nu har giveren latt de øvrige dele af dette følge efter og samtidig skjenket hele statsrådsværelset og to værelser fra hjørnebyg-

Venstre: Rommet fotografert etter at det kom til Norsk Folkemuseum. Legg merke til at vegglerret til venstre og brystpanelet under er montert inne i en kraftig omramming, mens brystpanelet til venstre for ovnen er saget rett over.

Høyre: Salens rike stukkhimling fotografert etter at det var remontert på Norsk Folkemuseum. Himlingen ble senere demontert. I 1785 startet Deichmanske bibliotek sin virksomhet i dette rommet. Senere ble det brukt som statsrådssal. Begge foto: Norsk Folkemuseum.

ningen mot Kongens gate.» Dermed får vi vite at visitstuen og salen på 1800-tallet ble brukt som henholdsvis forværelse og statsrådsverel. I museets trykte publikumsførere fra samme år omtales salen som «RUM 85 fra Stiftsgaarden i Kristiania ca. 1760», og at «Denne store sal har staaet i den rike kjøbmand Morten Leuchs hus Stiftsgaarden og er fra ca. 1760.» Visitstuen omtales nøkternt som: «RUM 99 fra Stiftsgården i Kristiania ca. 1760». Rommets funksjon omtales ikke.

Det samme gjelder publikumsføreren fra 1938. Her omtales ikke lenger salen, som på det tidspunkt var demontert. Visitstuen derimot er «Rum 166 fra den rike kjøpmann Morten Leuchs hus «Stiftsgården», Rådhusgaten 13 i Oslo, ca. 1760.» Deretter følger en kortfattet beskrivelse av rommet. I 1950 og igjen i 1955 ble bysamlingens utstilling fornyet. Det er mulig det var i den forbindelse at «Stiftsgårdsværelset» ble gitt navnet «Visitstuen».

Som nevnt, kjennes per i dag ingen kilder fra Morten og Mathia Leuchs tid, som omtaler Rådhusgt. 13 i deres eiertid. Når begrepet visitstuen ble etablert skyldes dette sannsynligvis et tilsiktet formidlingsmessig valgt grep for dermed å gi «Stiftsgårdssal» en tydeligere identitet. For gjennom å introdusere begrepet «Visitstuen» fikk betrakteren klare assosiasjoner og bilder på netthinnen hvor en lett så for seg det påkostede rommet som ramme omkring den unge Mathia Leuch med gjester på visitt.

Men hva var egentlig en visitstue? Begrepet henger sammen med overklassens omgangsform i kombinasjon av den differensiering av romfunksjonene som fant sted i europeiske overklassehjem på denne tiden. I vår tid er det kun gjennom legevisitten på sykehusene at ordet visitt er i aktiv bruk. Moderne mennesker går på besøk. 1700-tallets visitstue var på ingen måte et eget rom avsatt til mottakelse, slik vi kan fristes til å tro. Det var i realiteten fruens oppholdsrom eller dagligstue. Også i norske overklassehjem som Rådhusgaten 13 på Morten og Mathia Leuchs tid, begynte det å etablere seg

en klar funksjonsdeling, med egne selskaps- og representasjonsrom, egne private rom eller en leilighet for herskapet, kjøkken og tjeneravdeling. De private rom besto gjerne av egne romsuiser helst med egen leilighet for herren og egen leilighet for fru. En slik leilighet eller appartement var om mulig planlagt på fransk maner med «anti-chambre», «chambre» og «cabinet». Eller sagt med datidens dansk-norske terminologi «visitstue», «sengekammer» og «kabinett», slik vi finner eksempel på i Eidsvollsbygningen. At Mathia Leuch har hatt sin dagligstue eller visitstue er svært sannsynlig. I så fall har den vært en av ekteparets private værelser, som antageligvis lå i annen etasje.

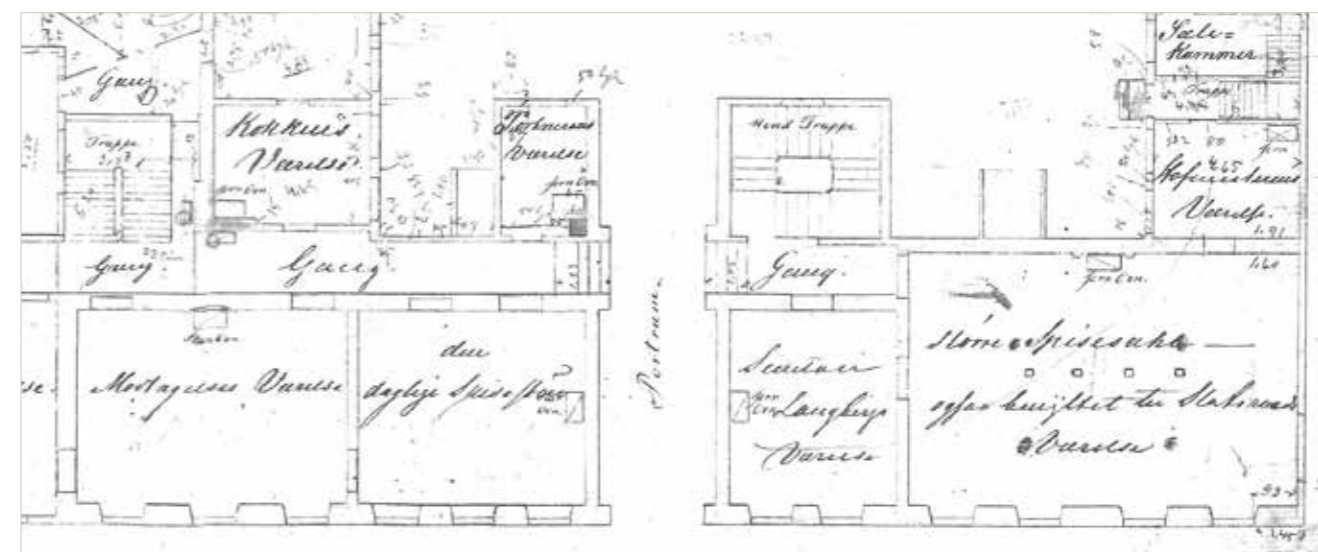
Folkemuseets «visitstue» var derimot et forværelse til festsalen, hvilket forklarer rommets rike innredning. Mens Mathia var privatperson i sin visitstue, var det som formell vertinne hun tok dette rommet i bruk ved større anledninger. Selve rommet maner til fest og var en velstående vertinne verdig. Oslo Museum har et portrett fra den gang hun residerte her. På maleriet er hun i 20-årene. Hun er kledd til ball, iført en selskapskjole i ensfarget blå silke. Utringningen er dyp og kantet med blonder, bryststykket plissert, ermene trekvart lange med blonder og i tråd med tidens mote et vidt fiskebeinsskjørt. I ørene har hun store juvelbesatte øredobber, mens det sorte håret er børstet diskret tilbake som bakgrunn for en juvelbesatt aigrette. Kledd som på bildet må hun ha stått i dette elegante selskapsværelset og sammen med sin mann ønsket sine gjester velkommen før de gikk videre og trådte dansen i salen innenfor. Senere utpå kvelden har enkelte av gjestene kommet tilbake hit for å nyte forfriskninger eller ta plass ved spillebordet. Til tross for manglende kilder finnes imidlertid en opplysning som synes å bekrefte en slik bruk. Alf Collett forteller i sin bok Familien Collett og Christianialiv i gamle dage om en hendelse som må ha funnet sted nettopp i dette rommet den 11. april 1773: «En dag var det selskap hos Mathia Leuch. Man la straks merke til at døren ind til den store selskabsal var skjult av et speil. Gjestene blev oppfor-

Mathia Leuch portrettert i 1760-årene. Hun var i 20-årene og kledd for selskap i lys blå silkekjole med blonder, juvelbesatte øredobber og en juvelbesatt aigrette i det sorte håret. Foto: Rune Aakvik/Oslo Museum.

Morten Leuch drev en vidstrakt forretningsvirksomhet. Ekteparet brukte den nyoppførte hovedbygningen på Bogstad som sin lystgård og utfartssted. Foto: Rune Aakvik/Oslo Museum.

dret til at stille sig op par om par, men Bernt Anker blev staaende alene. Han spurte da, om der ikke var nogen, som vilde række ham haanden. «Ja, hvis ingen anden vil, saa vil jeg,» svarte vertinden og rakte ham sin haand. Musikken spillede op, paa et vink gled speilet tilside, og hele selskapet begav sig parvis ind i salen, hvor alt var beredt til vielsen, som straks paafulgte». Det er i den konteksten vi i fremtiden bør forstå den såkalte «Visitstuen» eller «Leuchrommet» som vi heretter bør kalle det.

Geir Thomas Risåsen er konservator i Kulturhistorisk seksjon og arbeider med eldre by- og embetsmannskultur.

Utsnitt fra oppmålingstegning av første etasje fra 1820-årene. Forværelset og salen er de to rommene til høyre på tegningen. Av tegningen fremgår det at ildstedet var plassert midt på vegg mot portrommet og at det sto en «Jern Ovn» her. Foto: Norsk Folkemuseum.